

КОНЗЕРВАТИВИЗМ И ЛИБЕРТАРИЈАНИЗАМ – „НАТЕГНУТИ” САВЕЗ ИЛИ „СВЕТА” АЛИЈАНСА?

(*Poredak i sloboda – razgovori konzervativaca i libertarijanaca*,
приредили: Aleksandar Novaković i Dušan Dostanić, „Službeni glasnik”,
Beograd 2020, 629 стр.)

Живимо у епохи никад већих и бржих промена. Можемо је звати епохом неоманије, епохом опседнутости радикалним прогресом. Информације смеђују једна другу ван могућности разложне перцепције и обраде од стране обичног човека, а чак и они који претендују на то да заиста *мисле*,¹ имају скоро нерешиве проблеме у том смислу пред собом. Сигнали, симболи и паролe су свуда око нас, али њихово значење као да измиче и најупорнијима. Посебно то важи за конзервативизам и либертаријанизам, чија су два симболичка

стуба *поредак* и *слобода*. Симболи који се са правом могу узети за ова два појма – несумњиво циркулишу у глобалној јавности. А књига *Поредак и слобода* је као мрежа и филтер у исто време, јер те симболе сакупља на једно место и чисти њихово суштинско од свега споредног. Ништа мање није споран ни однос конзервативизма и либертаријанизма, што је већ имплицирано у другом делу наслова приказа ове књиге. Ни теоријски ни практично није свеједно где су границе конзервативизма и либертаријанизма, односно шта су они тачно. А није свеједно ни да ли су они увек и свуда компатибилни, независно од околности.² Анализа тога шта су конзервативизам и либертаријанизам и каква је природа односа између њих, представља централну осу ове књиге.

Додатно, осим што се ова дијалектика дешава у поменутом контексту неоманије која је глобални тренд, конзервативизам и либертаријанизам – за разлику од социјализма – скоро да нису научно изучавани у Србији, а након 1944. нису уопште. То је допринело њиховој сатанизацији од стране идеолога „главног тока”. Аутори то и истичу у уводној речи, када кажу: „Узрок овог неразумевања налази се у дубоком и до данашњег дана темељно непреиспитиваном наслеђу комунизма”. И још додају: „Ово је толико снажно, нарочито међу интелектуалцима...”. Имајући ово у виду, чини се да је према ауторима парадоксално,

¹ Притом, треба имати у виду да мислећи људи нису нужно академски интелектуалци.

² Да ли су они „вечни” савезници или су, рецимо, савезници „из нужде” пред заједничким опасним непријатељем (само током Хладног рата, на пример, како у књизи указује Александар Новаковић)?

иако не и неочекивано, да се српска „либерална сцена” поистовећује са Кочом Поповићем, а „националистичка” (условно речено конзервативна) са Александром Ранковићем. Тако да је демаскирање ових српских интелектуалних противречности само додатан адут који ова књига носи са собом.

У том духу, аутори су се постарали да књига и структурно што верније одрази главне и споредне нити постављене проблематике. Након уводне речи приређивача, следи инструкторан увод у два дела, где аутори настоје да опишу темељне одлике конзервативизма (Достанић) и либертаријанизма (Новаковић), користећи притом импозантну релевантну литературу, како страну тако и домаћу. Осим тога, постављају генералне обресе конзервативно-либертаријанског односа који заиста варира на скали од симфоније до свађе. Аутори упућују на многобројне узајамне приговоре разних конзервативаца и либертаријанаца који су се до сада јавили, затим дају свој сопствени суд, али подвлаче да је на сваком читаоцу да заузме свој став и тако допринесе даљем развоју одавно динамичне дискусије на ову тему. Преостали део књиге чини осам тематских целина, сачињених од најпознатијих текстова различитих конзервативних и либертаријанских аутора. На почетку сваке целине стоје кратки описи у виду сажетака који читаоцима служе као оријентир за текстове који следе.

Душан Достанић почиње део увода констатацијом да ниједна струја класичног политичког мишљења није толико подложна контроверзама као конзервативизам. То је делом зато што се конзервативизам дуго и по инерцији везивао за одређене странке, племство, војску или уопштено елите, а те друштвене групе, данас, свакако нису носиоци конзервативног етоса. У најбољем случају конзервативизам се своди на сентиментални жал за давно прошлим временима, која су добра само зато што су давно прошла. Међутим, постоје и интринзични узорци неразумевања самог конзервативизма. Достанић истиче да се прва група разлога своди на немогућност дефиниције конзервативизма као неке рационалистичке теорије или идеологије (за разлику од социјализма), с обзиром да је конзервативизам више став, држање, дух, инстинкт, принцип деловања који се не могу везати за некакав универзални политички садржај, већ увек и само за конкретне окол-

ности, тј. постојећу традицију. У том смислу, левица је „вечна” (Нолте), јер код ње нема таквих недоумица, левичар од пре 150 година и данас би се разликовали око мало ствари, док са конзервативцима то није случај.³ Друга група узрока се по Достанићу своди на дојам да конзервативизам није ништа друго до инерцијално опирање свим променама. А баш напротив, конзервативизам је очување живота у свом развоју, дакле у сталним променама и менама (Лео), али само уз континуитет и задржавање прошлог, јер бисмо у супротном имали просто кретање, не и развој. Тачније, када се говори о задржавању прошлог, ту се не мисли на задржавање свега прошлог, већ оног што вечно важи (Гинтер). Оно што се одупрло времену се не одбацује, већ брижљиво негује.

Посебна вредност овог Достанићевог уводног дела лежи у једној реченици која на најбољи, најсажетији, а опет никад дубљи и далекосежнији начин слика конзервативизам као вишевековни (тачније вишемиленијумски) политички топос, чиме га истовремено реско раздваја од свих других школа политичког мишљења или идеологија. Та реченица гласи: *Конзервативизам (...) услед своје дубокој антирројолошкој увида сиречавача човека да поверује да му је дајто да у овом свећу својим снајама осјивари 'царство Божије', а да истовремено не падне у очајање*. Одишта,

³ Притом, Нолтеово поређење старозаветних пророка са модерним левичарима (а што Достанић наводи у књизи) заиста је запало за око. Јер, пре би се могло рећи да су старозаветни левичари били управо они који су били предмет критика старозаветних пророка, а да су пророци били конзервативци. Погледајмо *Књигу пророка Јеремије* (34–35). Ту је пророк критиковао владајуће зато што „новотаре” супротно древним заповестима Божијим. Конкретно, властодршци су у то доба почели да усвајају нове култове („клањање другим боговима”) и да крше правне норме које постоје од старина (нпр. ослобађање роба Јеврејина након 6 година). Пророци су владарима прорицали пропаст која би им долазила „одозго”, од самог Бога, а не од некакве револуционарне руље. Пророци су упозоравали да ће власти страдати од спољног непријатеља и по Божијем промислу и допуштењу, а не по рационалистичком људском плану. Но, екстремно је интересантно знати, а управо то знамо захваљујући овој књизи, да су неким конзервативцима попут Нолтеа, и овакве паралеле – премда, по нама, кроз погрешне – имале смисла у њиховом покушају да се кроз дистанцирају од левике.

у овој реченици је све речено, и свако ко је икада имао барем успутног додира са конзервативном литературом (а познаје и основе социјализма и других политичких праваца) тешко ће моћи, а да се не сложи са реченим, па и са тим да ова реченица можда представља својеврстан „манифест конзервативизма”.⁴ А чини нам се да је управо идеал „раја на земљи”, оствареног наводно човековим рационалистичким напорима, красио све друге политичке школе, које су – у одсуству конзервативне противтеже било у парламентима било на бојним пољима – резултирале увек у свом застрашујућем екстрему. И тај екстрем је увек значио ликвидацију и пљачку на стотине милиона људи у светској историји, јер ништа није „смело” и могло⁵ да се испречи у том помахниталом галопу сцијентификованог и конструктивистичко-рационалног појединца ка фатаморгани „земаљског раја”. Будући читаоци ће у Достанићевом уводу, надамо се, пронаћи вероватно још оваквих реченица или размишљања који ће их натерати да добрано консолидују или прошире своја знања на тему конзервативизма.

Александар Новаковић отвара свој увод о либертаријанизму одличним позивањем на Цонатана Хајта и његових шест рецептора укуса из моралне „кухиње”.⁵ Код сваке особе постоје сви рецептори, али су они различитог капацитета од човека до човека. Према Хајту, палета рецептора код конзервативаца је најбоље балансирана, док код либертаријанаца доминира само један и то онај за слободу/тиранију. Због тога, како Новаковић оцењује, либертаријанизам карактеришу редукционизам, радикалност, искључивост, универ-

зализам. Прави либертаријанци желе да потврде у пракси аксиом о легитимној употреби силе, тј. о заштити појединца од насртаја других на његову слободу и легитимно власништво, чиме се либертаријанизам своди на учење о индивидуалној правди и слободи. Одавде произлази „камен спотицања” либертаријанизма и конзервативизма. Либертаријанизам не жели да се бави специфичностима било ког друштва (традицијама и околностима), он само сматра да се свуда и што пре морају успоставити такви конституционални аранжмани који ће гарантовати као максимум минималну и морално неутралну државу (полиција и судство) за протекцију индивидуалне слободе. Кад год залази преко овог „минимакс” услова, либертаријанизам иде било лево ка социјализму било десно ка конзервативизму (Лу Роквел, Вилијамсон, Блок) и ово схватање је познато као „танко” (*thin*). А „пуно” схватање либертаријанизам проширује и на друге сфере као што је рецимо феминизам (Донсон).

Из либертаријанских текстова који су приказани у остатку књиге следи да је „танко” схватање међу либертаријанцима доминантније. И ту се отвара један нови фронт спорења, фронт који не значи нужно конзервативно-либертаријански спор, већ пре свега унутар-либертаријански спор. Нека врста „породичне свађе” између оних у либертаријанском кампу који заговарају врлине и традиције у друштвеном – не и државном – животу (Хопе, Ротбард, Лу Роквел) и оних који гаје равнодушност или презир према било којем групном концепту врлине или наслеђа, чак и уколико се не ради о било каквом државно спонзорисаном пројекту са конзервативним призвуком (Ранд). Ту је дилема да ли либертаријанац треба да буде у друштвеном смислу стриктни конзервативац хришћанске културе или просто необуздани либертин. А овом спору претходи, како Новаковић то исцрпно и крајње интригантно приказује на примеру локовског и ротбардовског разумевања „себевласништва” и првобитне апропријације, једна врста не само темпоралне и спацијалне, већ и концептуалне дискрепанце између ранијег, класичног либерализма и каснијег либертаријанизма. Јер, није свеједно да ли је „себевласништво” код човека само релативно (Бог је потпуни власник свега као код Лока) или апсолутно (Ротбард) – те разлике имају различите правне импликације, поготово у домену

⁴ Да неко не би помислио да је ово „спречавање” нешто по себи безвредно и бесмислено, подсетили бисмо на важност „негативног знања” о којем тако убедљиво пише Насим Николас Талеб у својој књизи *Антифрактонал*. Негативно знање је робусније од позитивног, јер оно што данас знамо као „тачно” врло лако се може испоставити сутра као нетачно, довољна је само једна опсервација супротна од тренутне хипотезе, док оно што већ сада знамо као нетачно, скоро никако не може сутра да се покаже као тачно (осим ако се, на пример, не установи да нас је нека визуелна околност или дефект навела да нешто посматрамо другачијим од онога што заиста јесте, а то се дешава врло ретко). Видети више: [Taleb 2012: 303–305].

⁵ У питању су дијаде: брига/повређивање, праведност/варање, верност/издаја, ауторитет/субверзија, светост/деградација и слобода/тлачење.

породичног права.⁶ Тако, вишеслојност либертаријанизма генерише мултидимензионалне релације, како на интралибертаријанској равни тако и на екстралибертаријанској.

Приређивачи заједно завршавају увод резимеом односа либертаријанизма и конзервативизма. Прво, прихватају „танко” схватање либертаријанизма. Друго, сматрају да либертаријанизам никако не сме да улази у савез са прогресивцима који форсирају имиграцију, позитивну дискриминацију геј права, родну равноправност, мултикултурализам. Прогресивна агенда значи увећање бирократије, тако да би савез са прогресивцима значио директан пуцањ у саму срж либертаријанизма. Треће, приређивачи су свесни да нема апсолутне хармоније између либертаријанизма и конзервативизма, и стога оптирају за један „натегнути” савез пред хоризонтом опасности, сачињеним од много удаљенијих идеологија и политичких концепата.⁷ Не ради

⁶ Новаковић детаљно пореди Лока и Ротбарда овде на примеру родитељског односа према деци, јер није свеједно да ли је дете (тачније још фетус) „себевласник” од свог настанка или он тај статус стиче тек касније у периоду адолесценције, тј. каква су права и обавезе родитеља према деци и обратно – да ли родитељ сме да прода, изгладни или повреди своје дете на овај или онај начин.

⁷ Главни ток конзервативизма и главни ток либертаријанизма имају толико сличности, да када би вечно постојао неконфликтан модус њиховог односа у виду некакве „свете” алијансе без повременог инсистирања на њиховим разликама, то би пре или касније значило утапање конзервативизма у либертаријазам или обратно. Новаковић истиче да је за неке либертаријанце прави конзервативизам заправо либертаријанизам (Хопе), док би се скоро исто могло рећи и са конзервативне тачке гледишта (бар када је класични либерализам као предак либертаријанизма у питању). Но, овде имамо проблем рекла бисмо, темпоралних рокада и руптура. Класични либерализам (локовско-токиловски) је поникао у једном специфичном контексту, где су се многе неписане норме „подразумевале”. За многе класичне либерале било је потпуно нормално да воде политичари једне земље редовно посећују верске службе у тој и тој деноминацији, да воде складан породичан живот без јавних скарадности или разуданости, да се у својим списима и говорима позивају на верске списе и слично, а што је данас готово увек и свуда саблазан за највећи део „прогресивне” јавности. И то у тој мери да су некада писци сматрали да о томе нема ни најмањег разлога да пишу (поготово острвски либерали који нису имали непосредно искуство

се ту више о „гигантској” опасности од комунизма која је постојала током Хладног рата, већ пре свега о новим „гигантским” опасностима: 1) стварање светске владе или ентитета попут ЕУ, 2) „зелена” идеологија глобалног загревања. Четврто, неопходно је стално разобличавати самозване конзервативце који о конзервативизму говоре као о чувању нечега што је у датом моменту *status quo* или – још горе – буквалном копирању институција које су постојале пре неколико векова, уз помоћ државне принуде.

У приказивању сваког од осам тематских поглавља књиге која садрже најрепрезентативније текстове конзервативно-либертаријанске дебате, нажалост, не можемо овде поменути сваки (укупно их је 43!), већ само оне који су на писца ових редова оставили највећи утисак.

Прво поглавље носи назив „Суштина конзервативизма”. Како приређивачи истичу, из есеја Мајкла Оукшота под називом „Рационализам у политици” исцртавају базичне конзервативне вредности као што су неповерење према општим принципима, скепса према апстракцијама, једностраном рационализму и развијен осећај за специфично, повесно

либертинске Француске револуције и других револуција као што јесу многи континентални конзервативци). Заправо, подржати либертинизам за многе класичне либерале било је незамисливо. Међутим, временом је класични либерализам под утицајем утилитаризма Бената и социјалдемократије Мила избледео. Уследила је једна дужа руптура све док се либертаријанизам није поново појавио после неколико деценија у САД. У том периоду руптуре, много тога што се некада „подразумевало” просто је нестало и са појавом либертаријанизма, део аутора је сматрао за потребним да се изврши рецепција тог заборављеног, некада „подразумеваног” наслеђа, док је део аутора сматрао да је то беспредметно и одатле је настао спор. На трагу свега оног што су у овој књизи написали Достанић и Новаковић, могуће је очекивати у будућности (али никако предвиђати или вештачки радити на томе) неку врсту споја либертаријанизма и конзервативизма онда када – и много – опасности из левицарског тавора мину у акиво већој мери. За очекивати је да се нека – делом постојећа делом нека нова – традиција етаблира као тај „подразумевани” фундамент целокупне политичке заједнице, унутар које би политичке експлицитне норме имале либертаријански карактер, али би читав сет неписаних норми и конвенција просто спонтано био одраз јаког конзервативног духа. Но, време и историја биће коначне судије.

изникло и јединствено.⁸ Но, то не значи да су сви текстови овог поглавља у свему осталом истоветни. Читаоци ће приметити у много чему оштре разлике између аутора текстова, у мери у којој можемо говорити о разним конзервативним „теоријама”, тј. правцима. Поглавље се завршава текстом Еберхарда Штрауба „Конзервативизам” који износи контроверзну тезу у вези тога да је данас конзервативизам само номиналан, јер се следи Кондилисов траг када се тврди да се племство које је некада оличавало конзервативизам угасило, односно стопило са капиталистима у либерализму. Између ова два текста пажњу завређују и текст Едварда Фејзера „Метафизика конзервативизма” о значају метафизике-универзалија за конзервативизам кроз нијансирање реалистичких, концептуалистичких и номиналистичких струја конзервативизма.⁹ Не можемо а да не поменемо Расела Кирка и његов текст „Десет конзервативних принципа” који је до сада вероватно најбољи покушај да се таксативно представе основна начела конзервативизма.

Друго поглавље носи провокативан наслов „Чаврљави секташи”. Ту је серија текстова конзервативних аутора који су критиковали и класични либерализам и поготово либертаријанизам. Изнад свега, предмет критике је био тржишни фанатизам неких од њих, односно настојање да се један план (социјалистички) замени другим (наводно либертаријанским), који би све односе и традиције у друштву подвео под строго начело понуде и тражње које важи у економским односима. Заправо, како сажетак приређивача показује, конзервативне критике нису уперене против свих либерала и либералних поредака, поготово не против оних који су историјски били условљени и спонтано формиран, већ против оних либерала и либертаријанаца који желе под маском правог либерализма *ex nihilo* да

исконструирају друштво наново, врло често чак и подупрти државном интервенцијом и левичарским вредностима. На том трагу је текст Расела Кирка „Либертаријанци – чаврљави секташи” када критикује Мила (а не Лока!) као наводну претечу либертаријанаца, затим текст Ерика Ленерта „Погрешан примат” о штетности економистичке вере социјализма и капитализма, тј. духовне превласти привредног, као и текст Александра Гауланда „Либерална хегемонија” о привреди која је престала да буде конзервативна социјална снага као некад и о опасностима пред којима се налазе неке од традиционалних заједница због тога (попут породице).

Треће поглавље „Зашто бити либертаријанац” је преглед текстова који се држе ригидног и „танког” либертаријанског моралног кодекса. Сем текста Дирдри Маклоски „Манифест новог америчког либертаријанизма или како постати хумани либертаријанац” који у неким тачкама прелази „танко” схватање либертаријанизма. Сажетак приређивача каже да је (прави) либертаријанизам заправо бунтовничка филозофија која тражи правду одмах и сада, али не било какву правду, а најмање правду прописану бирократским пером централлизоване супердржаве, као и то да тржиште није *raison d'être* либертаријанизма како се то карикатурално негде умишља, већ је тржиште тек једна од логичких последица либертаријанског поретка. Текст Марија Ротбарда „Зашто бити либертаријанац” управо је на том трагу – погрешно је заговарати либертаријанизам утилитаризмом („живећемо сви богатије” или „једнако богато”), већ на правдољубивости. Волтер Блок у сјајном тексту „Либертаријанизам и либертинизам” хируршки прецизно раздваја либертаријанизам од савремених трендова моралног релативизма и разуданости и истиче важност културног (не државног!) конзервативизма за остваривање либертаријанских идеала.

Овај Блок текст је увод за наредно, четврто поглавље „Либертаријанизам као културни конзервативизам” у којем се махом налазе текстови који „танко” поимају либертаријанизам, али јако наглашавају неопходност волунтарног следовања за традиционалним вредностима. Чак толико, да су врло оштри према модалним, левим, хипстер и трендсетер либертаријанцима, попут Лу Роквела у „Аргумент у прилог палеолибертаријанизму” који пише: „Културне антинорме

⁸ Додајемо да Оукшатов текст можемо свести и на разликовање између техничког (базираног на разуму) и практичног знања (базираног на искуству). Техничко знање је плод и циљ рационализма и он се карактерише политикама „савршености” и „једноличности”, док се практично знање карактерише политикама „несавршености” и „разноликости”.

⁹ На овај текст се даље у књизи надовезују Молеров текст „Номиналистички заокрет”, као и „Последње метафизичко право” Ричарда М. Вивера.

које кресе либертаријански имиџ су одвртне. Оне немају ништа заједничко с либертаријанизмом *per se*, и оне су мртви баласт”. Или Марија Ротбарда у „Зашто палео?” када осуђује лажне либертаријанце речима „клошар”, „врхунски преварант”, „типична фукара”. Како сажетак целине каже, овај блок текстова оличава тежњу неких да се оформи стари савез предратног америчког изолационизма и либертаријанизма.¹⁰ Но, терминолошка динамика не престаје да се захуктава, јер Хоуп у „Интелектуална недоследност конзервативизма” тврди да је сваки прави конзервативизам заправо либертаријанизам, док Волтер Блок вуче на другу страну и тражи исту дистанцу за либертаријанизам и од конзервативаца и од социјалиста (уз могуће повремене везе с њима!) у „Либертаријанизам под либелом: критика Хопеа”.¹¹

Пето поглавље „Очијукање”, говори о „кокетирању” конзервативизма и либертаријанизма са, наизглед, скроз непријатељским идеологијама или становиштима. Сажетак нас одмах уводи, шок тврдњом, да бескомпромисни браниоци слободе могу и да бране фашизам као мање зло пред надирућим комунизмом (Мизес у „Аргумент фашизма”), да апологете државног суверенитета могу да нападају тоталну државу и звуче као либертаријанци (Шмит у „Даљи развој тоталне државе у Немачкој”), а да горљиви римокатолици могу да се залажу за тзв. кућу либерализма са отвореним вратима, тј. антиетатистичку толеранцију (фон Кинелт-Ледин у „Кредо једног реакционара”).¹²

¹⁰ О овоме поготово говори други Ротбардов текст у овој целини под насловом „Живот на Старој десници”.

¹¹ Док у виду завршног текста поглаваља Хоупе као да закључно „реплицира” Блоку у сјајном тексту под називом „Један реалистични либертаријанизам”.

¹² Заиста одјекују речи фон Кинелт-Ледина из овог текста: „Страхујем од маса сачињених од људи уplashених да буду јединствени, да буду особе; који се више брину за сигурност него за слободу, који се плаше својих комшија или ’заједнице’ више него Бога и сопствене савести. (...) Као реакционар поштујем сваку особу која, следећи своју савест, храбро и искрено држи до погрешних становишта. Имам бесконачно више поштовања за фанатичне каталонске анархисте, ортодоксне Јевреје, тврдокороне калвинисте или екстатичне дервеше него за хуманитарне псеудолиберале који се тајно диве свемогућој држави. (...) Волим људе, најчешће ’заостале’ попут Ти-

Шесто поглавље је „За (амерички) физиолизам и против њега”. Сажетак подсећа на фузију из једног дела Хладног рата, чији је врхунац оличен у председницима и председничким кандидатима, прихватљивим тада за многе либертаријанце и конзервативце (Реган, Голдвотер), и оставља отвореним питање да ли ће и како до те фузије опет доћи након пада комунизма у ери тзв. над-држава. Ричард Вивер у „Конзервативизам и либертаријанизам: заједничка основа” слика заједничке темеље нашег главног двојца, јер истиче да обојица траже огромно друштвено поље које не треба да регулише држава, већ (праксеолошким методом) недржавни ентитети, само што либертаријанци и конзервативци до истог циља долазе различитим путевима.¹³ Франк Мејер у „Слобода, традиција, конзервативизам” наглашава заједништво у томе да је врлина или вредност као крајњи циљ живота сваког човека (на чему инсистира конзервативизам) јалова без слободе (на чему инсистира либертаријанизам).¹⁴ Опет, Лео Брент Бозел Млађи у „Слобода или врлина” противречи Мајеру и каже да је немогуће једначити важност слободе или врлине, тј. да у савезу (евентуалном) увек било конзервативизам било либертаријанизам мора да пати. По Бозелу, корен дезинтеграције и пада Запада није у све јачем продору левице, већ у стављању слободе на већи престо од врлине, те стога Бозел предлаже одвојене колосеке.

Седмо поглавље је насловљено „(Једна мала) европска полемика”. И заиста, поглавље је најмање у целој књизи. Састоји се само од два текста немачких мислилаца Андре Лихтшлага („За либертаријанско-конзервативну сецесију”) и Геца Кубичека („Мерила”). Док Лихтшлаг убеђује конзервативце да је држава та која убија вредности које су конзервативцима драге (поготово породицу) и да либертаријанци и конзервативци имају истог противника оличеног у бирократији, политичкој коректности, феминизму, тоталитарним тенденцијама саме државе, дотле Кубичек остаје доста опрезнији око предло-

ролаца, швајцарских брђана, Шкота, Навареза, Баскијаца, мргодних сељака Балкана, Курде”.

¹³ Један од могућих разлога за ову „дивергенцију путева” смо описали у фусноти 7.

¹⁴ На овом Мајеровом трагу, рекли бисмо, следи у књизи текст америчког председничког кандидата из 60-их година прошлог века Берија Голдвотера „Савест конзервативца”.

женог савеза, јер *laissez-faire* на ком Лихтшлаг тврдокорно инсистира по Кубичеку и јесте у тој размери претња за неке од вредности до којих је конзервативцима изузетно стало (породица, народ, вековна „спремништа етике“).

Осмо поглавље „Хајек и конзервативизам” је последње. Посвећено је демаскирању наводног Хајековог „антитрадиционализма”, што је мишљење које је још увек популарно у круговима – ротбардовски казано – модалних либертаријанаца. Површни читаоци Хајековог опуса злоупотребљавају први текст у серији овог поглавља „Зашто нисам конзервативац” у којем је Хајек резигниран само једним типом тзв. конзервативизма, оним који се након Другог светског рата развио у Британији током владе Харолда Макмилана. Јер, тада је жртвовано прегршт конзервативних принципа зарад пуког одржања на власти Конзервативне партије. У наставку је текст Роџера Скрутона „Хајек и конзервативизам” у ком је Хајек баш интерпретиран у највећем делу као велики мислилац конзервативног мисаоног тока, иако Скрутон неке аспекте Хајекове филозофије критикује управо са позиција конзервативизма. Слично ради и Едвард Фејзер у „Невоља са либертаријанизмом” када Хајека, поготово у његовим каснијим списима, види као великог поборника културног конзервативизма.¹⁵ Поглавље (и књига) се завршавају позним Хајековим текстом „Индивидуални и колективни циљеви” којим развјава сваку дилему – тржиште (приватна својина) и породица као два стуба западне цивилизације нису плод некаквог „рационалног човека” и његових планова или интелектуалних расправа (макар оне биле и либертаријанске), већ спонтани плод једне миленијумске еволуције коју нико никада није планирао. Овде посебно ваља истаћи Хајеков сјајан историјски резиме да су увек разни деструктивни (краткотрајни, али увек периодично понављајући) социо-религијски покрети радикалног типа ударили на те две установе које су нашле заштиту у оквиру највећих монотеистичких религија света – дале на својину и породицу.

¹⁵ Додатна вредност Фејзеровог текста је у суптилном разликовању две верзије либертаријанизма. Прва је локовско-аристотеловско-хајековска коју он, суштински, једначи са конзервативизмом, а друга је утилитаристичко-контрактаријанска која имплицира антиконзервативизам.

На крају, остаје да закључимо како ова књига није само једина књига на српском језику која је за тему имала конзервативизам и либертаријанизам (као и њихов узајамни однос), већ је њена права вредност у томе што је свему пришла на тако холистички и дубински начин. Читаоци ће кроз уводе Достанића и Новаковића стећи најпре основни референтни оквир у ком се крећу конзервативизам и либертаријанизам, а онда ће даље, кроз проbrane текстове, реформулисати или допуњавати знања из тих увода. Као што сами писци у текстовима у осам поглавља књиге отварају нова питања и дају нове одговоре у дебати, тако ће и читаоци сами имати прилику да се у ову дебату укључе, као што сведоче и покушаји писца ових редова да појединим коментарима принесу своју „лепту” у том духу (нарочито у фуснотама). Такође, књига није само штиво које ће помоћи конзервативцима и либертаријанцима свих генерација да разјасне неке своје дилеме и надограде досадашња знања, она је већ сада незаобилазан материјал за све људе опште културе који теже да имају солидне увиде у политичку мисао и политику. Нарочито би левичари требало да дођу у посед ове књиге, јер ако игде могу *заиста* да упознају своје политичке непријатеље, онда је то ова књига – *Поредак и слобода – разговори конзервативца и либертаријанаца*.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Taleb, Nassim Nicholas (2012). *Antifragile – Things That Gain from Disorder*. New York: Random House, 303–305.

Марко Пејковић

Институт за политичке студије, Београд
pejkovic.braman.marko@gmail.com